

Muhayyel Bir Yoksunluk Mekanının İnşasına Reddiye; Taşralar ve Cumhuriyet

İlbey C. N. ÖZDEMİRİ

Özet

Bu çalışma Türk siyasal hayatında olumsuz bir çağrışım olarak uzakta ve dışarıda kalmayı imleyen taşra kavramsallaştırmasının oluşum ve seferber edilme süreçlerini sorunlaştırılmayı hedeflemektedir. Cumhuriyet döneminin kavram seti içindeki yeri ekseninde taşra kavramının oluşumunu etkileyen düşünsel faktörlerin incelendiği makalede, resmi tarih yazıcılığı ile birarada üretilen edebiyat kanonunun ve izleyen süreçlerde de akademik sahadaki anaakım çalışmaların, kavramı ikincil ve olumsuz bir anlam çerçevesi içinde ele almasına dair hatlar ortaya konulmakta ve bu dağarcık ekseninde kavramın içeriğinin nasıl inşa edildiğine işaret edilmektedir. Elinizdeki çalışma, taşrayı imlediği ölçüde Anadolu'ya dair edebi ve akademik yazındaki edilgenlikle malul hâkim anlatıya mesafeli yaklaşım geliştirmeyi olanaklı kılan alternatif bir izleği takip ederek taşraya üretkenlik kapasitesi ekseninde bakmayı önererek hâkim yaklaşımlara karşı eleştirel bir taşra kavramsallaştırması üretmeyi amaçlıyor.

Anahtar Kelimeler: Taşra, Kanon, Erken Cumhuriyet Dönemi, Güçlü Devlet Geleneği

Abstract

This study aims to problematize the processes of formation and mobilization of the conceptualization of the province, which implies remoteness and exclusion as negative connotations in Turkish political life. The article examines the intellectual factors affecting the formation of the province's concept in terms of its place in the conceptual set of the Republican period. It outlines how the literary canon, produced in tandem with official historiography and the mainstream studies in the academic field, treated the concept within a secondary and negative meaning framework, and points out how the content of the concept was constructed on the axis of this repertoire. The present study aims to produce a critical conceptualization of the province against the dominant approaches by proposing to look at the province in terms of its productive capacity by following an alternative track that makes it possible to develop a distanced approach to the dominant narrative that is characterized by passiveness in the literary and academic literature on Anatolia to the extent that it signifies the province.

Keywords: Province, Canon, Early Republican Period, Strong State Tradition

* Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ilbeycnozdemirci@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5869-512X

*Kendisinde buldu bulan,
Bulmadı taşrada kalan...*
Muhyiddin Abdal

Cumhuriyet'in Muhayyel Taşrası

Türkiye'de siyasi düşünce hayatı ve tarihyazıcılığı açısından taşra genellikle, hakkında yeterince bilgi sahibi olmaya gerek duyulmayan bir uzamı imler biçimde tasavvur edilir.¹ Türkçede taşra kavramının türetilişi, bu yerleşik tutumun kaynağına işaret eder zira taşra; bir yön eki olarak “dış” kelimesinden türeyerek “dışarıda” olma/kalma halini ifade eder (Temo, 2010: 19). Bu etimolojik bağlam kelimeye bir tür ötekilik yükler. Taşra kavramının dilsel olarak seferber edilişi, başka bir şeye ya da konuma göre dışarıda olmayı ima ettiği için kelimenin varoluşuna mündemiç bir tür ikilik hali söz konusu olur (Alkan, 2005: 70). Buna göre taşranın zuhur etmesi yani belirli bir uzama taşra sıfatı yüklenebilmesi, ancak taşra olarak imlenen mekânsallığa nazaran birincil olan bir başka “yer”e ihtiyaç duyar. Dolayısıyla kavramsal olarak taşra, doğuşundan itibaren ikincil ve “öteki” niteliği haiz biçimde tezahür eder (Çiğdem, 2005: 104). Taşranın var oluşuna içkin bir tür yazgı gibi taşıdığı bu ikincilik, onun düşünce dünyasındaki alımlanma biçimlerini belirler ve kavrama kategorik olarak bir edilgenlik yükleyerek onu sabitlemeye yönelir. Bu haliyle taşra, merkezin ötekisidir. Basit bir mantık yürütmeye herhangi bir toplumsal düzen içinde taşranın nerelere tekabül ettiğini anlamak için ondan ayrışan ve ona göre birincil konumda bulunan bir merkezin varlığı önşart haline gelir. Taşranın çerçevesini belirleyen ve onu tanımlayan da merkez ile olan mukayesesinin bu sonucudur. Yani taşra, bir mekânsallık olarak merkezin biricikleştirildiği bir bakış açısı çerçevesinde tecessüm eder ve merkezi merkez yapan unsurların bulunmadığı geri kalan her yeri bir tür yoksunluklar bütünü biçiminde ifade eder.² Bu açıdan taşrada bulunan şeyler, taşraya bir özellik atfetmeye yetmezken, merkezi merkez yapan unsurlar, merkezin alamet-i farikasıdır. Yani merkez bir tür imtiyazlı konumsallığa işaret ederken, taşra onun çeperinde kalan eksiklikler durumu olarak tasvir edilir. Nihayetinde taşrayı, aslolanın dışında kalan kusurlu ve eksik varoluş biçimleri olarak düşünmek mümkün hale gelir.

1 Bu tespiti 2000'lerin başında yapan dikkat çekici bir çalışma için bkz. Taşraya Bakmak, der. Tanıl Bora.

2 Taşranın yoksunluk ile bağlantılı alımlanışı için bkz Argın, 2005.

Türkiye'nin toplumsal düzeni açısından Alkan (2005: 69-70) tarafından işaret edildiği üzere "bir Tanzimat Dönemi icadı olarak taşra"nın merkeze göre belirlenen bir ikincilik hali olarak somutlaşması, iki boyutlu bir düşünsel sürecin ürünüdür. İlk olarak modernleşme süreci bağlamında merkeze uyumlu biçimde ihdas ve ihya edilmesi gereken bir temellük alanı olarak taşra fikrinin doğuşu, siyasal iktidar çevrelerinde olgunlaşır. Bilhassa Cumhuriyet'in kuruluşuyla beraber yeknesak bir resmi tarih anlatısının ilk elden oluşturulmasından ve bu anlatıyı yeniden üreterek meşrulaştıran erken dönem edebi eserler vasıtasıyla merkez-taşra dikotomisinin seferber edilmesinden söz edilebilir. İkinci olarak ise Tek Parti İktidarı sonrasında olgunlaşan ve hâkim tarih yazıcılığının devlet ve dolayısıyla merkez eksenli oluşundan neşet eden bu keskin uzamsal ayrımın akademik literatürde karakteristik hale gelmesi ile devlet eksenli bakışın tüm modernleşme süreçlerini alımlamanın yegâne sahası haline gelişine işaret edilebilir. Başka bir ifadeyle taşrayı, "daralma halinden doğan sıkıntı" (Gürbilek, 1995: 49) yahut bir "ufuk daralması" (Argın, 2005: 277) olarak düşünmeyi olanaklı hale getiren dikotomik bakışın kökeninde, Erken Cumhuriyet Dönemi merkezi iktidar çevresinde üretilen modernleşmeci ve toplumsal inşacı yaklaşımlar ve edebi eserler ile bu yaklaşımların 1960'lardan itibaren akademik yazına sirayet edip teorik dayanaklar bulmasının yer aldığı savunulabilir. Taşrayı bir eksiklikler ve yoksunluklar mekânı olarak kuran düşünsel çerçeve aşağıda bu iki boyutu bağlamında ele alınacak olup ardından hâkim yaklaşımlara eleştirel bir mesafe alınarak taşra kavramı için alternatif bir yaklaşım geliştirmenin olanakları üzerinde durulacaktır.

Resmi İdeolojide Taşranın Konumlanış Biçimi

Türk siyasal hayatı literatüründeki hâkim yaklaşımlar devlet eksenli bir bakışla maluldür. Toplumsal süreçleri merkezdeki küçük bir yönetici grubun eyledikleri bağlamında kavrayan bu perspektif, devleti ve onun merkezi organlarını, ülkenin tamamına yön veren failer biçiminde ele alır. Merkez ile taşra arasında oluştuğunu yukarıda dile getirdiğim ikilik buradan neşet ederek, siyasal yaşamın ikili karşıtlıklar ekseninde alımlanmasına yol açar. Merkezi iktidarın ve onun kontrolünde işlediği varsayılan bir mekanizma olarak devletin yapıp ettiklerine odaklanan söz konusu tarih yazıcılığı geleneğinin Cumhuriyet dönemi itibarıyla kökeni Mustafa Kemal'in 1927 tarihli ünlü meclis konuşması olan *Nutuk* ile başlatılabilir. Tarih yazıcılığı kanonunun³ miladı

3 Kanon kavramını belirli bir konuda düşünce alanının çerçevesini belirleyen temel referanslar setine işaret etmek üzere Harold Bloom'a (2014) ve Jan Assman'a (2001) atıfla kullanıyorum.

olarak Nutuk (2015), Milli Mücadele Dönemi'nden 1927'ye uzanan süreci Mustafa Kemal ve onun çevresindeki küçük bir gruba mal ederek, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e geçişi Mustafa Kemal'in perspektifini baz alarak düzenleyen bir anlatıya dayanır. Yeni kurulan Cumhuriyet rejiminin zaruretine dair erekselci bir tarihsel dayanaklandırma ihtiyacından doğduğu öne sürülebilecek olan *Nutuk*, eski rejim ile Cumhuriyet arasında keskin bir kopuşa işaret ederek, halkın eski rejimin olumsuz tesirleri altında bırakıldığı argümanını öne çıkarır (2015: 466-469). Mustafa Kemal'e göre, Anadolu'da yaşayan kitleler söz konusu tahribat nedeniyle cahil bırakılmış ve sefaletle mahkum edilmiş haldedirler (Borak, 2004: 63). *Nutuk* eksenli resmi tarih anlatısına göre bu yozlaşmışlık halinden kurtulabilmenin yegâne yolu olarak eski rejimin terkiplerinin hızla terk edilmesine ve merkezdeki karar alıcılar önderliğinde topyekûn bir ulus inşasına ihtiyaç duyulmaktadır (Kasaba, 2005: 12). Yeni rejimin merkezi olarak Ankara'yı ve burada da Meclis ve Çankaya Köşkü çevresini imleyen resmi anlatı, ülkenin geri kalanını dönüştürülmeye ve inşaya ihtiyaç duyan kesimler olarak ele alır. Söz konusu ikilik 1920'lerin ortalarından itibaren Cumhuriyet'in edebiyat kanonu içinde karşılık bulmaya başlar.

Assman'ın dört başlık altında tarif ettiği kanon kavramı en geniş haliyle; ölçü, örnek, norm ve liste anlamlarını ihtiva eder (2001: 108). Kutsal metinlerin yerleşik hale gelerek toplumsal yaşamın referans çerçevesini belirler konuma gelebilmelerini ifade ettiği şekilde teoloji alanında tecessüm eden kanon, modern dönemde seküler bir boyut kazanmış ve modern ulus-devletin yurttaşlık dizgesine dair kamusal bir anlayışı şekillendirmek üzere seferber edilen okumalar ve bu okumalardan oluşan müfredatı imler hale gelmiştir (Dellaloğlu, 2020: 83, 84). Bu bağlamda kanonik olan metinler, doğal ve kendiliğinden peyda olmaktan ziyade belirli bir seçme işleminden geçerek güç ilişkileri doğrultusunda belirlenen ve seslendiği toplumun düzeninin şekillenmesinde otorite haline gelerek tesirde bulunan referans kaynakları olarak düşünülebilir (Jusdanis, 1998: 89). Bu nedenle, Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanı sonrasında yeni rejimin kitleler nezdinde hangi biçimlerde alınılmasını gerektiğine dair çerçeve sunan ve müfredat dolayısıyla dolaşıma girerek Cumhuriyet'in günümüze uzanan süreçteki düşünsel arka planının tezahürüne etki eden edebi metinler, Cumhuriyetin edebiyat kanonu içinde değerlendirilmeye uygundur.

Moran'ın işaret ettiği üzere Türkiye'de roman yazıcılığı Batılılaşma ile bağlantılı olarak ortaya çıkar ve Batılı örneklerin çevirileri ile onları taklit eden girişimler ekseninde yaygınlık kazanır (2018: 9). Tanzimat'tan itibaren edebiyatçıların, eserleri aracılığıyla toplumsal

değişimin kitlelere ulaştırılması misyonunu üstlenerek Batılılaşma süreçlerinde motor işlevi gördükleri söylenebilir (Parla, 2009: 224). Bu eğilim, rejim değişikliğiyle beraber daha yoğun ve sistematik hale bürünerek Erken Cumhuriyet yıllarında Kemalist resmi anlatının somutlaşmasına dönük bir anlatı üzerinden kitlelerin seferber edilmeleri amacıyla oluşturulan edebi bir kanonun yerleşikleşmesine yol açar.

Bu dönemde gazetelerde tefrika edilen yazılar ve romanlar, çoğunlukla İttihat ve Terakki Dönemi ile Geç Osmanlı saray rejimini hedef alan tarihsel arka plan ekseninde, Milli Mücadele'den beslenen bir topyekûn dönüşüm ve modernleşme-ilerleme anlatısı kurar. Geriye dönük bir tutumla tarih yazıcılığını hâkim paradigmayı destekler biçimde örneklendiren bu tip eserlerin taşra ile merkez arasındaki ilişkiye odaklanmaları bakımından öne çıkan kanonikleşmiş örnekleri olmaları bakımından Halide Edip Adıvar'ın 1923 tarihli *Vurun Kahpeye* adlı eserine, Reşat Nuri'nin 1928'de yazdığı *Yeşil Gece*'ye ve Yakup Kadri'nin 1932 tarihli *Yaban* romanına değinilebilir.

Cumhuriyet Edebiyatında Taşranın İhdası

Bu eserlerin seçilmesindeki temel kriter her üç romanın da belirli bir olay örgüsü bağlamında Cumhuriyet'in taşrasına dair bir panorama sunarak, kurucu aydınlar ile halk arasındaki mesafeyi, hikayelerinin temel çatışma akslarından birisi olarak belirlemeleridir. Milli Mücadele dönemini işleyen bu üç romanda da Mustafa Kemal ve çevresinin verdiği mücadeleden düşünsel ve fiziksel açıdan uzakta kalan çeşitli yerleşim yerlerindeki gündelik ilişkiler, o kasabaya ya da köye yeni gelen bir aydının deneyimleri bağlamında ele alınır. *Vurun Kahpeye*'nin baş kahramanı Aliye ve *Yeşil Gece*'nin ana karakteri Ali Şahin, meslektaşlarının aksine taşraya giderek oradaki halkı aydınlatmak için yanıp tutuşan öğretmenler olarak portre edilir. *Yaban* ise Cihan Harbi gazisi bir asker olan Ahmet Celal'in, İstanbul'un işgali üzerine emir erinin köyüne gidişiyile başlar. Romanların baş karakterlerinin öğretmen ve asker olmaları dönemin toplumsal inşacı siyasi yapısı ile bağlantılı düşünülmesi gereken bir husustur. Zira Yalçın'ın (2006: 168-169) işaret ettiği üzere 1921'den itibaren Maarif Nezareti bünyesinde Anadolu'ya yoğun bir öğretmen tayini yapılmış olup, görevlendirilecek personel bulunamayan yerlere askerlerin atanması ile eğitimci açığı tamamlanmaya çalışıldığından Erken Cumhuriyet Dönemi'nde merkezden taşraya giden bir öğretmen ya da asker, yerli halkı eğitmesi beklenen bir figür olarak imlendiği göz önünde tutulabilir. Bu bağlamda ilgili romanlarda seçilen üç baş karakter de oldukça idealist, modern ve yenilikçi değerleri temsil eden ve toplumu eğitime bilinci taşıyan biçimde

tasvir edilmiştir. Yazarların benzer bir taşra anlayışı içinde yazdıkları hissini uyandıran bazı ortak temalar etrafında olay örgülerini kurmaları nedeniyle bu üç roman da adeta aynı anda ve aynı kasabada geçer gibidir. Her üç romanın da tarihsel arka planı İmparatorluğun son yılları ile Milli Mücadele sürecine dayanır. İstanbul'dan Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki köy ya da kasabalara giden baş karakterler benzer biçimde bakımsız topraklar görür ve buralarda sefalet ve cehalet içinde yaşayan yerli halkla karşılaşır.

Halide Edip'in eserinde öğretmen okulundaki diğer arkadaşlarının aksine Aliye, İstanbul'da kalmak yerine ülkenin ücra bir köşesine giderek mesleğini Anadolu'da yapma arzusunda idealist bir öğretmendir (Adıvar, 2020: 22). Aliye'nin kasaba ile ilk temas ettiği yerler olan Marif Dairesi ve görevli olduğu mektep pis ve kötü kokan yapılar olarak tasvir edilir (Adıvar, 2020: 23). Halk, eşrafın tesirinde işgal sürecinden habersiz yaşarken, Kuvayı Milliye hareketini destekleyen Aliye, atandığı okuldaki öğrencilerine bu yönde bilinç aşılamaya dönük etkinlikler yaparak kasabanın önde gelenleri ile karşı karşıya gelir.

Reşat Nuri'nin II. Meşrutiyet'in başından Cumhuriyet'in ilanına uzanan bir zaman aralığını konu edinen romanının baş kahramanı Ali Şahin Bey, sarıklı bir medreseliyken inancından şüpheye düşerek Darülmualim'e geçer ve Anadolu'da öğretmenlik yaparak softalıkla mücadele etmeye karar verir (Güntekin, tb: 12). Anadolu'yu tanıyan, softa kültürüne aşina, idealist bir öğretmen olarak portreleştirilen ana karakter, eğitimin aydınlatıcı gücüne olan sarsılmaz inancı ile hareket ederek kendisi için mukaddes bir görev addettiği üzere softalıkla mücadeleye girişir. Batı Ege'de bir kasaba olan Sariova'ya atandığında tam da beklediği gibi bir sefalet tablosu ile karşılaşır. Ali Şahin'e göre, "Yeşil Gece" ifadesiyle tanımladığı, bağnazlığın eseri olduğunu düşündüğü bu karanlık tablo ancak müspet bilgi ile aşılabilecek ve göreve başladığı viran haldeki okuldan tüm kasabaya yayılacaktır (Güntekin, tb: 53, 70).

Cihan Harbi'nde yaralanıp bir kolunu kaybeden Ahmet Celal, İstanbul'un işgal edilmesinden sonra emir eri Mehmet Ali'nin davetiyle, onun İç Anadolu'daki köyüne gider (Karaosmanoğlu, 2012: 17). Yazarın, vatan aşkıyla yanıp tutuşan modern bir asker olarak portreleştirdiği baş karakter, Mustafa Kemal etrafında yükselen değişim dalgasına Anadolu halkının iştirak etmesi gerektiğine inanan idealist bir kişidir. Ahmet Celal bir Anadolu köyünün neye benzediğini, Porsuk Çayı yakınındaki bu "çıplak, gerçek, kaba yalçın" bir "ıstırap manzarası"ndan ibaret köyü, görmeden evvel biliyordur; "Bu köyü, kafamın içinde olduğu gibi görmüştüm... korkunç, iğrenç ve yalçın gerçek..."

çoktan bana görünmüştü (Karaosmanoğlu, 2012: 18, 29). Ahmet Celal, köyde temizliğe dikkat edilmeyeşine emir erinin de ayak uydurmasına şaşırır ve ondaki bu tavrı, çevresel koşulların kişi üzerindeki belirleyici etkisine bağlayarak, mekan olarak köyün değişime mecbur olduğuna vurgu yapar (Karaosmanoğlu, 2012: 26). Kendisini değişimi gerçekleştirmek için halkı tetiklemeyle mesul bir Türk aydını olarak imler.

Her üç yazar da taşrada dinî değerlerin gündelik yaşamı düzenlediği, güçlü eşraf ile din adamları etrafında kümelenmiş edilgen yığınlardan oluşan bir Anadolu tasviri yapar. İdealist ana karakterlerin karşısında, Ankara'da oluşmakta olan yeniliklere ve Milli Mücadele'ye mesafeli, dinî değerler ile halk nezdinde meşruiyet kazanmış "kart karakterler"⁴ yer alır. *Vurun Kahpeye*'de Hoca Fettah ve Uzun Hüseyin, *Yeşil Gece*'de Medrese Softaları ve Hafız Eyüp, *Yaban*'da ise Salih Ağa bu biçimde kurgulanmış karşı figürlerdir. Tezat karakterler arası çatışmalar ekseninde taassup-ilericilik, medrese-idadi, eski rejim-yeni rejim gibi dikotomik karşıtlıklar resmedilerek taşranın geçirmesi gereken dönüşüm temellendirilir.

Aliye'nin kasaba meydanında bayraklar ve marşlarla öğrencileri yürütmesi, eşrafın Kuvayı Milliye hareketinden endişe duymasından ötürü hoş karşılanmaz. Bu olay karşısında Cuma namazı çıkışında cemaati toplayan Hacı Fettah halka şöyle seslenir (Adivar, 2020: 42-43);

Bıyksızları, gavurlar gibi yakalık takanları, din düşmanı olanları istemeyiniz! Onlar ki ellerine kudret geçer geçmez mukaddesatı çiğner, kadınlarımızın örtülerini kaldırır, sünnet ve farzı inkar ederler. Onları istemeyiniz! Ey ahali, onların kanı, kafirlerin kanı gibi helaldir. Hatta derim ki, herhangi bir kuvvet ve hükümet, nereden gelir ve kim olursa olsun, camilerimizi, dinimizi siyanet ederse ona biat ediniz.

Yeşil Gece'nin geçtiği Sarıova halkı için "hükümet üstünde bir hükümet" olarak görülen Kelami Baba Türbesi'nin yanması da Ali Şahin Efendi ve destekçisi küçük grup ile yerli halk arasındaki çatışmayı tetikler. Halkta infiale yol açan bu olayın sorumlusu olarak idadide Fransızca ve matematik dersleri veren Nihat Bey'den şüphelenilir ve öğretmen, halk tarafından linç edilir (Güntekin, tb: 159). Ali Şahin ve arkadaşları, asılsız olan bu iddiayı uzun uğraşlar sonunda ispatlayarak Nihat Bey'i kurtarır.

4 Romanda kurulan dünya içinde sabit bir karşıtlığı temsil etmek üzere devreye sokulan imajların taşıyıcısı "karşı" karakterleri ifade etmek üzere Kanter'e (2019) atıfla bu kavramı kullanıyorum.

Yaban'da köyü ziyarete gelen Şeyh Yusuf'a köylülerin gösterdiği tevecçühe anlam veremeyen Ahmet Celal, şeyh ile tanışmak ister. Şeyhe, kendisinden beklediği hürmet ve saygıyı göstermeyince köyde yaşadığı yalnızlık ve yabancılik hissi daha da büyür (Karaosmanoğlu, 2012: 48);

Benim için bu bunak Türk şeyhinin, İstanbul'daki İngiliz subayından farkı nedir? Her ikisinin ruhu ile benim ruhum arasındaki uçurum, aynı derecede derin ve karanlıktır. Bu da onun gibi, beni kamçı ile dövecek ya da etimi bir zindanda çürütmekten zevk duyacak. Şu anda burada bulunacağıma Londra'da bir mutaassıp Protestan rahibinin evinde olsaydım, aynı istiskali görmeyecek mi idim? Aynı hüznü, aynı elemi, aynı yabancılik ve kimsesizlik hissini duymayacak mı idim?

Üç romanın da kırılma noktası hikayenin geçtiği yerleşim yerlerinin Yunanlar tarafından işgal edilmesidir. *Vurun Kahpeye*'de Hoca Fettah ve Uzun Hüseyin işgal kuvvetleriyle ittifak içinde kendi konumlarını güvence altına almaya gayret ederken, *Yeşil Gece*'de Ali Şahin ve destekçileri işgalcilerle mücadele etmeye çalışırken, yerel eşraf kasabayı terk eder. *Yaban*'da ise işgalin Anadolu'ya sıçramasının müsebbibi olarak Mustafa Kemal ve arkadaşlarını gören halka karşı Ahmet Celal'in öfkesini görürüz (Karaosmanoğlu, 2012: 110-111);

Mütarekenin ilk günlerinde, bana bir tanıdık diyordu ki: "Ne bu zırlılardan, ne bu ordudan, ne sokak başlarındaki bu makineli tüfeklerden korkuyorum. Beni korkutan şey, kendi aramızdaki anlaşmazlıklar, nifaklardır. Bizi asıl bu mahvedecek." Ben içimden, bu adam, bu hükmü hep İstanbul'a göre veriyor... Asıl vatani, asıl milleti, Anadolu'yu hesaba katmıyor. Orası, buradaki nifaklardan ve pislüklerden arıdır... Şimdi ne görüyorum? Anadolu... Düşmana akıl öğreten müftülerin, düşmana yol gösteren köy ağalarının, her gelen gasıpla bir olup komşusunun malını talan eden kasaba eşrafının, asker kaçağını koynunda saklayan zinacı kadınların, frengiden burnu çökmüş sahte sofuların, cami avlusunda oğlan kovalayan softaların türediği yer burasıdır... Burada, ben, vatan delisi millet divanesi; burada, ben harp malulü Ahmet Celal yapayalnızım.

Her üç eser de halkın eğitilerek dönüştürülmesi gerektiği fikrinde birleşir. Kitleleri eski rejimden gelen taassup zincirinden kurtarmak için onları aydınlatacak yegâne kurtarıcı olarak Mustafa Kemal ve onun başlattığı mücadeleye dâhil olmak zaruretine işaret eder. Orta- da inşa edilmesi gereken bir ulus vardır ve bu Türk aydını tarafından merkezden taşraya doğru yaygınlaştırılmalıdır.

Dönemin edebi eserlerinde karakterize edilen taşralı cahil ve edilgen halk yığınları, yerli eşraf ve din adamlarının tesiri altında kalan figüranlar görünümündedir. Bu tablonun *Vurun Kahpeye*'deki tecesümü, Aliye'nin Yunan İşgali'nin sona ermesinden sonra Hacı Fettah tarafından hedef gösterilerek halk tarafından linç edilmesiyle ortaya çıkarken (Adıvar, 2020: 193-194), *Yeşil Gece*'de Yunan İşgali'ne karşı mücadele ederken sürgüne gönderilen Ali Şahin'e kasabaya işgalden sonra geri döndüğünde, yeni rejime ayak uydurmuş görünen Hafız Eyüp'ün kışkırtmasıyla eski rejimi temsil eden bir tür hain gibi muamele edilmesi yine halkın pasif yığınlar olarak görüldüğüne işaret eder (Güntekin, tb: 248). Anadolu köylüsünün, Salih Ağa gibilerinin istismarına uğrayarak, saltanat rejiminin etkisi altında yozlaşmış ve tassuba kapılmış bir güruh olarak imlendiği *Yaban*'da ise, milli birliğin oluşumu için köylülerin derin bir inşa sürecinden geçmeleri gerektiği kanaatiyle olay örgüsü kurulur. Okuyucu, romanın ana karakterinin bir etnograf edasıyla köydeki gözlemlerini kaleme aldığı günlüğü üzerinden bu çıkarımları takip eder. Bu doğrultuda Ahmet Celal, savaşın seyri ve Anadolu'ya doğru yaklaşılmaya başlaması sürecinde köylülerin, kendi toprağına ve canına yönelmediği sürece "düşman" varlığından bir endişe duymadığı ile yüzleşir ve işgal alanının genişlemesine, Mustafa Kemal ve çevresinin direnişinin yol açtığını düşündükleri için ona tepkili olmalarına duyduğu öfke nedeniyle (Karaosmanoğlu, 2012: 150-151); "Sizi, kim kurtarabilir? Sizi gökten melekler inse kurtaramaz. Çünkü, sizi evvela sizden, kendinizden kurtarmak lazımdır" diye düşünür. Mehmet Ali'nin cepheye gitmesinden sonra köyde bu konuda kendisini anlayabileceğini umduğu tek kişi olan Bekir Çavuş ile tartışırken, aralarında geçen diyalog, yeni rejimin ulus inşasına duyduğu acil ihtiyaca bir işaret olarak değerlendirilebilir (Karaosmanoğlu, 2012: 152-153);

Bekir Çavuş: Biliyorum beyim sen de onlardansın emme.

Ahmet Celal: Onlar kim?

Bekir Çavuş: Aha, Kemal Paşa'dan yana olanlar.

Ahmet Celal: İnsan Türk olur da nasıl Kemal Paşa'dan yana olmaz?

Bekir Çavuş: Biz Türk değiliz ki beyim.

Ahmet Celal: Ya nesiniz?

Bekir Çavuş: Biz İslamız, elhamdülillah. O senin dediklerin Haymana'da yaşarlar.

Bekir Çavuş'la artık daha ziyade konuşmağa mecalim yok. Asılmış bir adam gibi başım göğsüme düşüyor. Bunalıp, kalıyorum. Eğer, bize za-

fer nasip olsa bile kurtaracağımız şey, yalnız bu ıssız toprakla, bu yalçın tepelerdir. Millet nerede? O henüz ortada yoktur ve onu bu Bekir Çavuşlar, bu Salih Ağalar, bu Zeynep Kadınlar, bu İsmailler, bu Süleymanlarla yeni baştan yapmak gerekecektir.

Vurun Kahpeye, *Yeşil Gece* ve *Yaban* Erken Cumhuriyet Türkiye'sine dair çizilen portre açısından pek çok ortaklık barındırır. Her üç eserin eğitilmiş ve ilerici baş karakterleri, cahil taşralıları modernleştirerek, eski rejime matuf yozlaşmışlıkla mücadele eden idealist tiplerdir. Aliye, Ali Şahin ve Ahmet Celal, daha görmeden taşrada ne ile karşı karşıya kalacaklarını çok iyi bilen, taşradaki gündelik yaşamın eksiklikler ve yoksunluklardan ibaret olduğunu düşünen ve çarenin kendi ellerinde olduğuna gönülden iman eden adanmış kişiler olarak portreleştirilir. Merkez ve taşrayı sabit birer tektip uzam olarak ele alan Adıvar, Güntekin ve Karaosmanoğlu, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kurucu kadrolar ile halk arasında derin bir düşünsel yarıklık olduğuna işaret ederek, halkın inşa edilmesi gerektiği kanaatinde idirler. Türk siyasal hayatı literatürüne sinanmaksızın giren edilgen, cahil, taassubun etkisi altında kalmış halk stereotipini dolaşıma sokan bu kanonik metinler, halkta bulunan cevhere atıfla, inşayı meşrulaştırma işlevi de üstlenir. Bu üç metin taşraya bakış sorunsallaştırılarak bir arada düşünüldüğünde, taşraya atfedilen olumsuz ve eksikli tahayyülün düşünsel kökenleri ve varsayımlarının kaynakları daha sarıh hale gelir. Türkiye'de Çok Partili Hayat'a geçişle beraber, daha önce kurucu iktidarın resmi tarih anlatısı ve onunla iç içe tecessüm eden edebi kanon dolayımıyla seferber edilmiş olan bu dikotomik ve özcü anlatı, akademik literatüre sirayet ederek yeniden üretilir.

Taşraya Dair Resmi Anlatının Akademik Literatürde Yeniden Üretimi

Tek Parti Dönemi'nde resmi anlatının edebiyat eserleri üzerinden dolaşıma girip yaygınlık kazanmasından sonra üniversite kürsülerinde devlet merkezli bakış ve yaklaşımın ürünü olan tarih yazıcılığı geleceğinin teşekkülü söz konusu olur. 1950'li yıllardan itibaren Batılı yazarların Türkiye'yi istisnai bir İslam modernleşmesi olarak taltifle değerlendirmesi ile başlayan akademik cereyan içerisinde üretilen yerli ve yabancı eserler, tesiri günümüze dek uzanan Türk siyasal hayatı kanonunun doğuşuna yol açar. 1961 tarihli *The Emergence of Modern Turkey* adlı çalışmasıyla Bernard Lewis, Türkiye'nin modernleşme tarihini salt iktidar merkezli bir anlayışla yorumlayarak devlete aşkın bir güç atfeder. 1964'te basılan *The Development of Secularism in Turkey*

adlı eseriyle Niyazi Berkes modernleşme anlatısını İslamcı-modernleşmeci dikotomisi içinden kurar ve tüm modernleşme sürecini merkezi güç ilişkilerine odaklanarak açıklar. Berkes ile başlayan tarihyazıcılığındaki ikili karşıtlığa dayalı kavrayış İdris Küçükömer, Şerif Mardin gibi isimler tarafından da farklı biçimlerde yeniden üretilerek alana dair hâkim bir *leit motiv* haline gelir (Aytaç, 2006). Devlet bürokrasisi içindeki küçük bir yönetici grubun yapıp ettiklerine odaklanarak tüm tarihsel süreçleri analiz etmeyi içeren ve bu yanı sıra devlete aşkın bir güç atfeden bu “Güçlü Devlet Geleneği” tezi, merkez ile taşra arasında merkez lehine katı bir ayırım yapılmasına yol açar. 1973’te yayınladığı makalesinde Şerif Mardin merkez-çevre paradigmasına başvurarak Türkiye’de modernleşme süreçlerinin açıklanabileceği görüşünü öne sürer. Bu paradigmanın akademik çevrelerde kazandığı popülerite sonucunda güçlü merkezi otorite ile pasif ve edilgen çevre arasındaki tek yönlü ilişkiye dayalı keskin analizlerin gördüğü ilgi artar ve siyasi hayat açısından merkez dışında incelenmeye değer bir şey olamayacağı yönündeki kanaat tarihyazıcılığımızda yerleşik hale gelir. Kitlelerin, merkezi iktidar tarafından tek yönlü ve statik biçimde değiştirilip düzenlendiğine yönelik yaklaşımlar Metin Heper’in 1985’te basılan *The State Tradition in Turkey* başlıklı eseriyle pekişerek kanona nihai halini verir.

Burada değindiğim kanonik eserlerin ortak özellikleri olarak modernleşme süreçlerinin devlete aşkın bir faillik atfedilmesi doğrultusunda yönetici kadrolar ile halk kesimleri arasında keskin bir ikili karşıtlığın yeterince sınanmaksızın varsayıldığına işaret edilebilir.⁵ Bu eserler ekseninde şekillen Türk siyasal hayatı tarihyazıcılığında kitleler; pasif ve de-organize yığınlar olarak alımlanmaları sebebiyle, onların yaşadığı mekanlar, güç mücadelelerinin analizinde dışarıda bırakılmış bir tür “etkisiz elemanlar” kümesi biçiminde düşünölmüştür. Sosyal bilimlerde çağrıştırdığı anlam seti açısından taşrayı yoksunluklarla malul bir uzama eşitleyen tutumların kökeninde bu edebi ve akademik kanonların yadsınmaz tesirleri olduğunu söylemek mümkündür.

Hâkim Muhayyilenin Reddi; Alternatif Bir Taşra Kavramsallaştırması

Türk siyasal hayatı literatüründe hâkim yaklaşımlara yönelik eleştirel yazın da, taşranın ikincil ve edilgen şekilde konumlandırılışına dair özgün bir bakış üretmekten genel itibarıyla uzaktır. Hapsedildiği dikotomi

5 Söz konusu peşin varsayımların güçlü bir eleştirisi için bkz. Devlet Olma Zanaatı, (der) M. Aymes, B. Gourisse, E. Massicard.

içinde taşraya “merhamet bahşederek” bakan ve bu vesileyle ona bir öz atfetmek suretiyle dikotomiyi tersinden üreten savunmacı yaklaşımlar, taşraya bakışın geçerli bir alternatifini tesis etmekten uzak kalmayı sürdürür.⁶ Erken dönemin edebiyat kanonunda örnekleri bulunabilecek bir yaklaşımı anımsatarak, taşralı olana irfan bahşeden ve saflıktan türeyen bir cevher olarak taşrayı temiz kalmış olan uzam olarak yücelten mukaddesatçı bakış, ironik biçimde resmi tarih anlatısına koşut biçimde tezahür eder. Zira bu akis nihayetinde taşra, öz atfedilmiş ve sabitleştirilmiş arı bir varoluş alanına tekabül etmeyi sürdürür. Bir yandan da merkezi olanın karşısına bu kez olumlanan bir öteki olarak çıkarılmış görünümüyle taşra, Bora’nın ifadesiyle (2005: 52) muhafazakâr bir mistifikasyona yol açar. Elinizdeki çalışma, taşranın; numuneleştirilebilecek bir küme olarak düşünülmezsizin, olumsal biçimde çoğulluklar, çeşitlilikler ve değişkenlikler ihtiva eden ilişkiyel sahalardan mürekkep düşünülmesi gerektiği fikrinden hareketle, monoblog bir taşra kavranışının reddedilmesi gerektiğini savunuyor. Bu doğrultuda kavrama yönelik mikro ölçekli ilişkiyelikleri hesaba katan eleştirel bir yaklaşım geliştirilmesi gayesiyle yola çıkarak, resmi anlatı ile tarihyazıcılığın nüfuz eden hâkim paradigmalardan ötesindeki alternatif okuma biçimlerine odaklanarak taşraların varlığını sorunsallaştırıyor.

Bu amaç doğrultusunda ilk etapta, Cumhuriyet döneminde modernleşme saikleriyle taşranın, merkez tarafından tek yönlü biçimde dönüştürüldüğü yönündeki iddiaların sorgulanması icap eder. Diller (2011)’in dikkat çektiği üzere Türkiye’de modernleşme süreçleri yekpare biçimde merkezde yer alan küçük bir bürokrat grubuna mal edilir. Tarihyazıcılığımızda hâkim olan özne-merkezli yaklaşımdan kaynaklanan bu tutum, söz konusu aktörler dışındaki kalabalıkların siyasal failliklerini göz ardı etmekle maluldür (Varel, 2020: 613). Oysa bu varsayımın aksine taşranın tek yönlü biçimde merkezden dönüştürülmesine dair hükümlerin peşinen ve yeterince sınanmadan verildiğini ortaya koyan revizyonist bir literatürün günümüzde oluşmakta olduğuna işaret edilebilir ve bu literatürden faydalanılarak alternatif bir taşra yaklaşımı geliştirilebilir. Esen (2014) Cumhuriyet’in kurucu kadrolarının güçlü bir merkezi teşkilatlanma kurarken ülkenin geri kalanına dair böyle bir öncelikle hareket etmediğini öne sürer. Kemalist iktidarın kırsal dönüştürme yetkinliğini Sovyet deneyimiyle karşılaştırmalı olarak inceleyen Tuna (2018) ise Kemalist elitin kırsal yaşama ulaşmakta zorlandığını ve bu nedenle beklenen ölçüde bir dönüşüm süreci yaşanmadığını savunur. Rejimin merkezden çevre-

6 “Anadolu irfanı” kavramsallaştırmasının bu bağlamdaki kullanımına ilişkin eleştirel bir yaklaşım için bkz. Aktay, 2021

ye doğru lineer biçimde tesis edildiğine yönelik varsayımları sınavan bir yaklaşımla taşradaki atanmış bürokratlar ve merkezi iktidarı temsil etmesi gayesiye kurulmuş teşkilatların daha yakından incelenmesi de söz konusu ön kabullerin kusurlarını ortaya koyan sonuçlar doğurur. Bu doğrultuda Kemalist iktidar politikalarının sosyal ve kültürel hayata etkisini incelediği çalışmasında Yılmaz (2013), taşradaki bürokratların, merkezi politikaları katı bir şekilde uygulayan temsilciler olmadığı ve yerel dinamikler bağlamında çok daha pragmatik süreçler izlendiği sonucuna ulaşır. Merkezin bakışına uygun biçimde taşrayı düzenlemesi amacıyla örgütlenen Halkevleri açısından da benzer bulgulara ulaşan çalışmalar söz konusudur. Karaömerlioğlu (1998) Kemalist bürokratların zihniyet olarak yekpare olmadıklarına dikkat çekerek, Halkevlerinin taşradaki yaşamı, mecliste öngörüldüğü kadar değiştiremediğini gösterir. Zira taşra, anaakım literatürün içerdiği varsayımların aksine edilgen ve de-organize yığınların inşasına sahne olan bir uzama tekabül etmemektedir. Metinsoy'un (2011) tespit ettiği üzere, Kemalist reformlar toplumsal hayata sınırlı olarak erişilebilmiş olup, hükümet politikalarının uygulanmasında yerel dinamikler belirleyici rol oynamıştır. Soyadı kanunu üzerine yaptığı çalışmasında Türköz de (2018), sürecin tek yönlü hükümet politikaları ile değil, müzakere ile belirlendiği sonucuna vararak taşradaki ilişkiselliklere işaret eder. Literatürde henüz yeterince incelenmemiş olan merkezi karar alıcılar dışındaki geniş kitlelerin talep ve muhalefetlerinin varlığına işaret eden Brockett (1998) ve bu tip örnekler doğrultusunda taşranın monoblog bir edilgenlik sahası olmaktan ziyade çok daha katmanlı ilişkilerin açığa çıktığı uzamlardan oluştuğunu savunan Akın'ın (2007) da katkıları ekseninde taşrayı hâkim anlayışların dışında yeniden düşünmek olanaklı hale gelir. Taşranın edilgenlik ve sabitlik ile bitişik tasavvurunu yapıbozuma uğratarak, anaakım literatürden uzaklaşmayı mümkün kılan ilgili çalışmalar ışığında taşradaki ilişkiselliklerin çok katmanlı yapısına dair deliller üzerinde durularak etnografik analizlerden yararlanılabilir.

Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sine dair sıradan insanların gündelik deneyimlerine odaklanan eserler bulmak, ana akım literatürün devlet eksenli biçimde teşekkül etmiş olmasından dolayı oldukça zordur. Hakkında yeterince bilgi sahibi olunmamış kesimlere dair peşinen üretilen yargılar bu bilgi eksikliğinin önemsenmemiş olduğuna bir işaret olarak yorumlanabilir. 1935 yılında Türkiye'ye gelen bir gazeteci olan Lilo Linke'nin seyahati sırasındaki gözlemlerini kaleme aldığı *Mustafa Kemal Türkiye'si* (2008) sıradan insanların monoblog bir yapı oluşturmadığını ve taşralarda birbirinden farklı yaşam biçimlerinin deneyimlendiğini göstermesi bakımından eşsiz bir örnek sunar.

Linke, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde geçirdiği süre zarfında Ankara ile taşra arasındaki haberleşme ağının oldukça zayıf olduğunu gözlemlemiş, bölgeden bölgeye gündelik yaşam pratiklerinin çeşitlilik gösterdiğine tanıklık etmiştir (2008: 160, 239). Ayrıca bu eserinde Linke, merkezden taşrayı dönüştürücü, tek yönlü bir inşa pratiği ile karşılaşmadığını, çok daha ilişkişel süreçlerle tezahür eden toplumsal ve siyasal deneyimler gözlemlediğine işaret eden pek çok anektoda yer vermiştir.⁷ Bu bakımdan Lilo Linke'nin Türkiye seyahatinde aldığı notlar, çok katmanlı ve değişken ilişkişelliklerin hesaba katılması gerektiğine bir delil olarak okunmayı gerektirir. Taşra'ya erken dönemde merkezden değil de kendinden bakan önemli bir tanıklık olarak Mahmut Makal'ın 1948'de kaleme aldığı *Bizim Köy* eserine de değinilebilir. II. Dünya Savaşı sonrası Ankara yakınlarında bir köydeki öğretmenlik deneyimlerinden yola çıkarak yazdığı bu eserde Makal (2008), merkezi iktidarın köydeki gündelik yaşamı dönüştürücü etkisinin ne denli sınırlı olduğuna dair pek çok gözlemini aktarır. Merkezde alınan kararların, taşrada tecessüm etme biçimlerine ilişkin varsayımların yeniden gözden geçirilmesi gerektiğine dair güçlü bir tanıklık içeren bu eser, yerel dinamikleri ve toplumsal yaşamın ilişkişel boyutunu hesaba katma gerekliliği bakımından elzem bir kaynak olarak görülebilir.

Söz konusu ilişkişellikleri derinlikli biçimde analiz ederek hâkim paradigmalardan altını oyan bu yöndeki akademik bir çalışma olarak Michael Meeker'ın *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus* adlı eserine değinilebilir. Meeker (2005), Doğu Karadeniz bölgesindeki yerel güç ilişkilerinin belirleyiciliğini Geç Osmanlı'dan 1970'lere uzanan geniş bir zaman dilimi içerisinde okuyucuya sunar. Yazarın etnografik çalışması sonucunda elde ettiği bulgular, çevre olarak imlenen yerlerin de-organize ve pasif yığınlardan müteşekkil uzamlara denk düşmenin çok ötesinde, içerdikleri üretken ve yaratıcı ilişkişel kapasite ekseninde düşünlmeleri gerektiğini ortaya çıkarır. Zira Meeker çalışmasının pek çok yerinde merkezi politikaların taşrada ne gibi dönüşümlerden geçtiğini ve taşradaki güç mücadelelerinin ve bu bağlamda yerel dinamiklerin, hâkim paradigmalardan varsayımlarını boşa çıkaran belirleyici gücünü ortaya koyan somut deliller sunar (2005: 11-12, 14, 215, 244, 289, 291-292). Erken Cumhuriyet Dönemi'nde nüfusun büyük bölümünü oluşturan köy hayatı da akademik açıdan yeterince çalışılmaya değer bulunmamış bir sahadır. 1960'larda Paul Stirling (1965) ile başlatılabilecek köy sahasına odaklanan etnografik çalışmalar, 1980 Darbesi'nin

7 Buna örnek olarak yazar, Ankara'da alınan kararların bir ilçede ya da kent merkezinde uygulanırken, komşu başka bir yerleşim yerinde kimsenin bu düzenlemeden haberi dahi olmadığını ortaya koyan çeşitli gözlemlerini aktarır (2008: 193, 247, 271).

hemen sonrasında Orta Anadolu'da bir köye odaklanan Carol Delaney (2001) ve 1998'den 2008'e uzanan on yılını bir Batı Anadolu köyünde geçiren Kimberly Hart'ın (2011) çalışmaları ile devam eder. Bu çalışmaların ortaklaştığı zemin, genel bir küme olarak köyden ya da taşradan peşin hükümlerle bahsetmenin ihtiva ettiği düşünsel kısıtları gün yüzüne çıkarırken, toplumsal ilişkilerin anlaşılabilmesinin ancak gündelik hayatın mikro politikasının incelenmesi ile mümkün olabileceğini gösteren çok katmanlı ve değişken ilişkisellikleri dikkate almalarıdır. Bu bulgular ışığında yekpare ve değişime kapalı bir imkansızlıklar sahası olarak düşünülegelen taşra'nın alternatif biçimde yeniden ele alınabilmesi olanaklı hale gelir.

Üretkenlik Sahası Olarak Taşra(lar)

Modern devlet, toplumsal yaşamı homojenleştirebilme kapasitesi ekseninde ete kemiğe bürünür (Tilly, 1975: 78). James Scott da modern devletin, toplumu yerleşik bir düzene sokarak denetleyip, düzenleme faaliyetleri içeren bir aygıt olarak işlediğini savunur (2008: 14). Bu doğrultuda devleti bir tür standardizasyon mekanizması olarak ele almayı önerir ve devletin bu eğilimini, "okunaklılık" kavramı ile karşılar (2008: 16). Scott'ın yaklaşımı, yurttaşın mekan ekseninde tanımlandığı kadastro politikalarına odaklanması itibarıyla, modern ulus devletlerin yurttaş inşasına dair diğer analizlerden ayrışır. Devletin, insanların ikamet durumlarına yoğunlaşmasını sorunsallaştıran Scott, iskan faaliyetlerinin, merkezi otoritenin tüm ulus sathına yayılarak meşruiyet kazanması açısından kritik bir disiplin işlevi üstlendiğine işaret ederek, modern devletin kartografik veçhesini öne çıkarır. Scott'ın dikkat çektiği üzere haritalar yerlilerden ziyade yabancı olanlar için gereklidir zira yerel durumu bir yabancı için okunaklı hale getirmeye yararlar (2008: 81). Böylelikle bir taraftan da mekana sabitlenmiş yerliler, merkezi otorite nazarında tanınıp, görülebilir yani denetlenip düzenlenebilir hale gelerek, hem uzamsal hem düşünsel açıdan inşanın konusu ve hedefi olabilirler. Bu homojenizasyona dayalı düzenin meşruiyet kazanması, merkezi ayrıcalıklandırarak, geri kalanı ona tabi bir forma bürümenin zaruretine de ışık tutar. Modern devletin mekânsal politikası açısından taşra, merkeze göre ve merkezin kontrolünde düzenlenecek bir sahalar bütünü olarak imlenmiş olur. Bu açıdan, devletin müdahalesine elverişli şekilde inşa edilmiş mekanlar ve o mekanlar içinde devletin ideolojik yaklaşımına adapte edilecek yurttaşlar söz konusudur. Türkiye Cumhuriyeti'nin teşekkülü bu bağlamda incelendiğinde, taşranın fiziksel ve zihinsel açıdan dönüştürülmesi zaruri görülen alanlara tekabül ettiği yönündeki resmi görüş ile onu yeniden

üreten edebi ve akademik kanonun etkisi daha anlaşılır hale gelir. Bu bağlamda Cumhuriyet'in topyekûn bir modernleşme teşebbüsü oluşu da mekânsal ve düşünsel boyutları kapsamında somutluk kazanır.

Yeşil Gece romanında mühendis Necip karakterinin işgal altındaki Sarıova için bir imar planı hazırlığına girişmesi Scottçı yaklaşım bağlamında söz konusu inşanın mekânsal görünümüne dair çarpıcı bir örnek teşkil eder. Ali Şahin ile Necip arasındaki uzun diyalog söz konusu inşacılığa ışık tutması bakımından alıntılanmaya uygundur (Güntekin, tb: 236-237);

Mühendis Necip; kendisine iş ismi altında bir eğlence icat etmişti: Sarıova için müstakbel bir imar planı hazırlıyordu. Hükümet konakları, belediye daireleri, adliye sarayları, bankalar, hastaneler, mektepler hatta sinema ve tiyatro binaları. Şahin efendi ara sıra ona uğradıkça Necip uzun uzun izahat veriyordu; Şurası park, parkın sağında sinema...

Ali Şahin: İyi ama sinema zannıma kalırsa Kadiri Tekkesi'nin bulunduğu yere tesadüf ediyor.

Necip: Öyle ya.

Ali Şahin: Peki tekkeyi ne yapıyorsun? Hem sade bu değil. Sarıova'yı bütün türbeleriyle, medreseleriyle yok farz ediyor, yerine yeni bir memleket kuruyorsun. Kadiri tekkesinin yerinde bir sinema. Sonra Kelami Türbesi yerinde bir mektep. Sipahizade medresesinin üstünde bir tiyatro.

Şahin bunları söylerken gülüyordu. Fakat Necip gayet ciddi ve ağır bir cevap veriyordu:

Necip: Bu sel öyle bir sel ki, tekke, medrese, türbe önüne ne geçerse sürüp götürecektir. Bir kere Yunanlılar sanırım ki buradan çıkarken taş üstünde taş bırakmayacaklar, akıllarınca bizi zarara sokuyoruz diye, bilmeden bize müthiş bir hizmette bulunacaklar. Çünkü ne binaları binaya, ne sokakları sokağa benzeyen kurun-i vusta yadigarı yerine tertemiz, şipşirin bir kasaba yapacağız.

Ali Şahin: Güzel hayal... fakat medresenin yerine yine medrese, tekke yerine yine tekke yapmak isteyenlere nasıl karşı duracağız?

Necip: Doğan Beyciğim sana "bu hal-i efesîtimele sebep asırlardan beri devam eden zulüm ve zulmetin vesaire..." diye uzun uzun edebiyat yapmayacağım. Sadece bizi bu hale koyanlar, başka tabirle Yunan'ı Anadolu'nun göbeğine getirenler padişahlarla softalardır" diyeceğim. Bu millet Yunan'ı buradan def etmeye kadir midir? O halde bu hakikati idrake ne kadirdir. Bu hakikati anlamaya muktedir değil midir? O takdirde Yunan'ı da sittin sene buradan atamayız. Hani sizin medrese

mantığında “kıyas-ı mukassim” (mukayese-karşılaştırma) midir nedir bir zırltı vardır. Meseleye hangi yönden bakarsan aynı neticeyi görürsün. Ben de işte aşağı yukarı o tarzda bir muhakeme yapıyorum. Evet, bu millet yedi düvelin gayret ve entrikasına rağmen Yunan’ı buradan atmaya kadir olursa, emin ol padişahların, softaların da pabuçlarını ellerine verir.

Okunaklı kılınma süreçleri beraberinde çok boyutlu güç mücadelelerini getirir. Scott’ın tespit ettiği şekilde (2008: 132-133); “baştan aşağı okunaklı bir toplum yerel bilgi tekellerini ortadan kaldırır ve kanunların, kimliklerin, istatistiklerin, tüzüklerin ve ölçülerin tekbiçimli oluşu vasıtasıyla bir çeşit ulusal şeffaflık yaratır.” Ancak devlete içkin bir edimsellik olarak okunaklılık projeleri, tek yönlü uygulanan süreçler olmaktan ziyade direniş ve mücadelelerle karşılaşarak başkalaşım gösterir (2008: 135). Yukarıda ana akım literatüre yönelik geliştirilen eleştirel yaklaşım ve ortaya konulan söz konusu paradigmanın aksi yönündeki bulgular doğrultusunda, edilgenliğin ve sabitliğin sahası olarak ele alınamayacak denli katmanlı ilişkiselliklerden oluştuğuna işaret edilen taşra(lar); bu çalışmada, okunaklı kılınmaya çalışılan tüm uzamı kuşatan bir kavram olarak-henüz- okunaklı kılınmamış sahalar biçiminde düşünölmekte ve bu suretle güç mücadelelerinin tezahür ettiği uzamlar olarak ele alınmaktadır.

Sonuç

Ana akım literatür ve kanonik düşüncenin ürünü olarak toplumsal ilişkileri merkez ve çevre şeklinde iki alana sabitleyerek ele alan yaklaşımların ihtiva ettiği kusurlara dikkat çeken elinizdeki çalışmada, taşra adı altında verili bir homojen mekânsallığa yapılan göndermelerin anlamlılıkları ve geçerlilikleri tartışmaya açılıyor. Cumhuriyet deneyiminde modernleşme projesinin bir vechesi olarak tabiiyet ilişkileri bağlamında inşa edilmiş olan taşra mefhumunun yeterince sınanmamış peşin hükümler ihtiva ettiği tespitinden hareket edilen bu makale, kanonun ve ondan mülhem resmi anlatının eleştirisine gereksinim olduğuna işaret ederek, kavramın içerdiği çağrışımların doğal değil inşa edilmiş olduğunu öne sürüyor. Bu cihetle taşraya dair yapılabilecek herhangi bir tespitin genel geçer bir anlam taşıyamayacağına işaret ederek, taşra kavramı yerine taşralar ifadesinin kullanımına gereksinim olduğunu savunuyor. Bu çalışma yalnızca sınırlılıklarla malul belirli bir varoluş biçimini olanaklı kılan taşra anlatısının, kitlelerin ilişkisellikleri ile değışim ve dönüşömlerini göz ardı ettiğini ortaya koymak

için, etnografik araştırmalara başvurarak kanonik metinlere yönelik eleştirel bir anlayış geliştiriyor. Bu yaklaşım, taşraların edilgenlikle malul mekanlar biçiminde kavranmasına karşı güç ilişkilerinin çok boyutluluğu ve olumsuzluğundan hareketle, taşralara, üretkenlik sahaları olarak bakılabileceğini öne sürerek literatürde taşra kavramsallaştırmasının ele alınış biçimlerine dair alternatif bir kavrayışın oluşmasına katkı sunabilmeyi hedefliyor.

Kaynakça

- Adıvar, H. E., 2020, *Vurun Kahpeye*, İstanbul, Can Yayınları.
- Akın, Y., 2007, Reconsidering State, Party, and Society in Early Republican Turkey: Politics of Petitioning, *International Journal of Middle East Studies*, 39(3): 435-457.
- Aktay, Y., 2021, *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı*, İstanbul, Vadi Yayıncılık.
- Alkan, A. T., 2005, *Memleketin Taşra Hali*, (Taşraya Bakmak içinde, der: Tanıl Bora), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Argın, Ş., 2005, *Taşraya İçerden Bakmak Mümkün müdür?*, (Taşraya Bakmak içinde, der: Tanıl Bora), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Assman, J., 2001, *Kültürel Bellek*, çev. Ayşe T., İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Atatürk, M. K., 2015, *Nutuk*, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- Aymes, M., Gourisse, B., Massicard, E. (der.), 2016, *Devlet Olma Zanaatı*, çev. Ali, B., İstanbul, İletişim Yayınları.
- Aytaç, A. M., 2006, 1960 Sonrası Düşünüşte Siyaset ve Toplum İlişkileri: Berkes, Küçükömer ve Mardin Üzerine Bir Deneme, *Toplum ve Bilim*, Sayı 106: 7-42.
- Bloom, H., 2014, *Batı Kanonu*, çev. Çiğdem P. M., İstanbul, İthaki Yayınları.
- Bora, T., 2005, *Sunuş*, (Taşraya Bakmak içinde, der: Bora, T.), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Borak, S., 2004, *Atatürk'ün Resmi Yayınlarına Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri*, İstanbul, Kırmızı Beyaz Yayınları.
- Brockett, G., 1998, Collective Action and the Turkish Revolution: Towards a Framework for the Social History of the Atatürk Era, 1923–38, *Middle Eastern Studies*, 34(4): 44-66.
- Çiğdem, A., 2005, *Taşra Karalaması*, (Taşraya Bakmak içinde, der: Tanıl Bora), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Delaney, C., 2001, *Tohum ve Toprak*, çev. Selda S. ve Aksu B., İstanbul, İletişim Yayınları.
- Dellaloğlu, B., 2020, *Poetik ve Politik*, İstanbul, Timaş Yayınları.

- Dinler, D., 2011, Türkiye’de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi, *Praksis*, Sayı 9: 17-54.
- Esen, B., 2014, Nation-Building, Party-Strength, and Regime Consolidation: Kemalism in Comparative Perspective”, *Turkish Studies*, 15(4): 600-620.
- Güntekin, R. N., yayın tarihi belirtilmemiş, *Yeşil Gece*, İstanbul, İnkılap Yayınevi.
- Gürbilek, N., 1995, *Yer Değiştiren Gölge*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Hart, K., 2011, *Modernliği Dokumak*, çev. Elçin G., İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları.
- Jusdanis, G., 1998, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür*, çev. Tuncay, B., İstanbul, Metis Yayınları.
- Kanter, M. F., 2019, *Bir Kültür Romancısı Reşat Nuri Güntekin*, İstanbul, Kesit Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Y. K., 2012, *Yaban*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Karaömerlioğlu, M. A., 1998, The People’s Houses and the Cult of the Peasant in Turkey, *Middle Eastern Studies*, 34(4): 67-91.
- Kasaba, R., 2005, *Eski ile Yeni Arasında Kemalizm ve Modernlik*, (Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik içinde, der: Bozdoğan. S. ve Kasaba. R.), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Linke, L., 2008, *Mustafa Kemal Türkiyesi*, çev. Rauf, T., İstanbul, İkarus Yayıncılık.
- Makal, M., 2008, *Bizim Köy*, yayın yeri belirtilmemiş, Literatür Yayınları.
- Meeker, M., 2005, *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus*, çev. Tutku, V., İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Metinsoy, M., 2011, Fragile Hegemony, Flexible Authoritarianism, and Governing from Below: Politicians’ Reports in Early Republican Turkey, *International Journal of Middle East Studies*, 43: 699-719.
- Moran, B., 2018, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış – I*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Parla, J., 2009, *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Scott, J., 2008, *Devlet Gibi Görmek*, çev. Nil, E., İstanbul, Versus Kitap.
- Stirling, P., 1965, *Turkish Village*, Londra, Weidenfeld and Nicholson.
- Temo, S., 2010, *Türk Şiirinde Taşra*, İstanbul, Agora Kitaplığı.
- Tilly, C., 1975, *The Formation of Nation-States in Western Europe*. Princeton, Princeton University Press.
- Tuna, M., 2018, The Missing Turkish Revolution: Comparing Village-Level Change and Continuity in Republican Turkey and Soviet Central Asia, 1920-50, *International Journal of Middle East Studies*, 50: 23-43.
- Türköz, M., 2018, *Naming and Nation-building in Turkey*, New York, Palgrave McMillan.
- Varel, A., 2020, Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisine Katkı: Özne-Merkezcilik Sorunu, *Mülkiye Dergisi*, 44(4): 609-642.

Yalçın, A., 2006, *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı*, Ankara, Akçağ Yayınları.

Yılmaz, H., 2013, *Becoming Turkish, Nationalist Reforms and Cultural Negotiations in Early Republican Turkey 1923-1945*, New York, Syracuse University Press.